

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет соціології
Кафедра теорії та історії соціології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

«СОЦІАЛЬНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ РЕЖИМІВ»

Галузь знань: 054 «Соціологія»

Освітня програма: «Соціальні технології»

Освітній ступінь: бакалавр

Кваліфікація: бакалавр соціології

Виконавець:

Белоусов-Янковський Микита
Олександрович,
студент 4 курсу

Науковий керівник:

Соболевська Марина Олександрівна,
доктор соціологічних наук, доцент

Бакалаврська робота допущена до захисту
рішенням кафедри теорії та історії соціології

Протокол № 21 від «28» травня 2020 р.

В.о.зав. кафедри _____ доц. Малес Л.В.

підпис

Київ 2020

Реєстрація _____

номер дата підпис лаборанта кафедри

Рекомендовано

до захисту _____

підпис наукового керівника, ініціали, прізвище наукового керівника

Результат захисту _____

оцінка дата захисту

Голова ЕК _____

підпис ініціали, прізвище

Члени ЕК

_____ ініціали, прізвище
підпис

_____ ініціали, прізвище
підпис

_____ ініціали, прізвище
підпис

_____ ініціали, прізвище
підпис

_____ ініціали, прізвище
підпис

Секретар ЕК _____

підпис ініціали, прізвище

Зміст

Вступ	4
Розділ I. Теоретико-методологічні засади дослідження політичних режимів у фокусі соціально-політичних наук.....	7
1.1. Багатоманітність підходів до визначення поняття «політичний режим» у політичній науці ..	7
1.2. Специфіка соціологічної інтерпретації поняття політичного режиму.....	9
1.3. Сутнісні характеристики політичного режиму як соціального феномену	10
1.4. Розвиток теорії політичних режимів у історичній перспективі.....	12
Висновки до розділу I	23
Розділ II. Тенденції розвитку сучасних політичних режимів	25
2.1. Типологія сучасних політичних режимів	25
2.2. Еволюція політичних систем у контексті режимних транзитів.....	27
2.3. Довгострокові тренди трансформації політичних режимів	29
Висновки до розділу II.....	31
Розділ III. Емпіричне дослідження сучасних політичних режимів Європи	33
3.1. Програма соціологічного дослідження на тему визначення взаємозв'язків між політичними орієнтаціями населення та чинним політичним режимом в країнах Європи.....	33
3.2. Перевірка гіпотез дослідження	46
Висновки до розділу III	53
Висновки	54
Список використаної літератури	56

Вступ

Політичний режим як структурна характеристика суспільної системи є пріоритетним напрямком вивчення і соціально-поведінкових наук, і політології. Втім, і соціологія (в особливості) соціологія політики, і політологія мають власний кут зору на явище влади та форми політичної організації соціуму. Враховуючи холістичні амбіції соціологічної науки, її потужний інструментарій, видається логічною спроба проаналізувати тенденції розвитку сучасних політичних режимів. Звісно, поняття «політичний режим» є скоріше «материнською» категорією політичної науки, але поєднуючи теоретичні надбання різних дисциплін, вивчення політичного режиму як системного явища буде більш багатоманітним та універсальним. Враховуючи, що мета цієї роботи – не тільки теоретичне фокусування, а й практична ідентифікація взаємозв'язків, тенденцій, методи соціології є найбільш адекватним інструментарієм для побудови верифікованих висновків.

У сучасному науковому дискурсі, експертних колах, мас-медіа точаться дискусії про деформацію класичної моделі політичних режимів, поступову та радикальну зміну політичної архітектури у більшості країн світу. Під впливом різноманітних факторів – це і постіндустріалізація, і велика рецесія 2008 року, і перехід від однополярної моделі геополітики до багатополярної, і стрімкий ріст недовіри до політичного істеблішменту, і що важливо, коронавірусна пандемія та «корона-рецесія» - політичні режими трансформуються. Події, а також фактори суспільного життя – соціальні, технологічні, політичні, демографічні, економічні тощо перебувають у динамічному взаємовпливі з чинними політичними режимами. Фіксація цього взаємозв'язку, окреслення довгострокових тенденції, формування прогнозів – завдання сучасного експертного середовища.

Важливо, що дискусії про майбутнє політичних режимів відбуваються не тільки в «вузьких колах» інтелектуалів, а й в актуальному інформаційному середовищі – тема освітлюється в публікаціях онлайн-медіа, політичних дебатах, ток-шоу, публічних дискусіях, що орієнтовані на широку аудиторію. Отже, ґрунтовне соціальне дослідження політичних режимів є корисним і в теоретичному, і в практичному вимірі.

Окремий прагматичний аспект – розуміння соціальних механізмів політичної трансформації надає можливості для впливу та маніпулювання політичними режимами, їх структурними параметрами, особливостями. Звісно, тотальне управління соціальними процесами не є можливим, але науковий аналіз та технологічний вплив задля досягнення конкретної мети – цілком реальне завдання. Розробка методологічного та теоретичного інструментарію для таких практик – пряма компетенція соціальних технологій.

У першому розділі даної роботи окреслені основні етапи розвитку теорії політичних режимів у контексті еволюції соціальної наукової думки. У другому розділі визначені ключові соціальні тренди, які детермінують трансформацію політичних режимів на сучасному етапі. Третій розділ присвячено емпіричному дослідженню взаємозв'язку між ключовими параметрами політичного режиму та політичними установками населення.

Об'єкт даної кваліфікаційної роботи - політичний режим як інтегральна характеристика соціальної системи.

Предмет - соціальні фактори формування політичних режимів на сучасному етапі.

Мета - виявити специфіку впливу політичних орієнтацій населення як соціального фактору формування сучасних політичних режимів

Ключові слова: політичний режим, політичні орієнтації, соціальні фактори, авторитаризм, демократія

Завдання:

1. Визначити теоретико-методологічні засади дослідження політичних режимів у фокусі соціально-політичних наук.
2. Схарактеризувати тенденції розвитку сучасних політичних режимів.
3. Дослідити політичні режими сучасної Європи у контексті зв'язку між політичними орієнтаціями населення та характером політичного врядування.

Розділ I. Теоретико-методологічні засади дослідження політичних режимів у фокусі соціально-політичних наук

1.1. Багатоманітність підходів до визначення поняття «політичний режим» у політичній науці

Категорія «політичний режим» є однією з ключових для політології та політичного аналізу. Поняття «політичний режим» та «політична система» часто використовуються як тотожні, але для адекватного теоретичного використання необхідно виокремити сутнісну різницю між ними.

Американський політолог та фундатор системного підходу в політичній науці Девід Істон визначив специфіку кожної з цих категорій в рамках власної концептуалізації політичного буття. Теоретичне розмежування відбулося у 1950-1960 роках. Загалом, як центральну категорію політології, Істон використовував поняття «політична система».

В однойменній роботі політолог визначив політичну систему як «сукупність взаємодій, завдяки яким цінності авторитетно розподіляються в суспільстві» [Істон, 2000]. У істонівській парадигмі політична сфера – це автономна підсистема, що відрізняється від інших царин суспільного життя. Загалом політолог запропонував кібернетичну модель політики – політична система взаємодіє та динамічно розвивається під впливом оточуючого середовища - культури, соціальної структури та економіки.

Впливи оточуючого середовища структуруються у вигляді «вимог» та «підтримки», «опрацьовуються», «трансформуються» політичним механізмом, який у кінцевому результаті виробляє певні реакції – «політичні рішення». Таким чином, політична модель Девіда Істона функціонує за принципом «входи – політична система – виходи» [Easton, 1965]. Відбувається постійний «зворотний зв'язок» політичної сфери з навколишньою реальністю, адаптація.

«Підтримка» політичної системи розуміється як ментальне (у виміри установок та думок) схвалення соціальними акторами конкретних

політичних об'єктів – політичної спільноти, політичного режиму, уряду. Звісно, обов'язковим наслідком реальних, а не імітаційних установок є послідовні дії, які за тих чи інших умов реалізуються суб'єктом. Підтримка політичної спільноти означає необхідний рівень національної консолідації для мирної координації соціально-політичного процесу та розробки спільних рішень.

Політичний режим за Д. Істоном – це «сукупність угод, які регулюють спосіб входження, задоволення та реалізацію вимог у політичній системі» [Истон, 2015]. Дослідник ототожнює ці домовленості (в широкому розумінні) з «правилами гри» (якщо суб'єкт діє з урахуванням цього суспільного пакту, то його активність має високий ступінь легітимності). Політичний режим містить три ключових компоненти – політичні цінності та принципи, норми та правила, структура владних ролей. Отже, якщо політична система в істоновській моделі узагальнює всі види взаємодій, які стосуються авторитетного розподілу цінностей, то політичний режим – це загальні правила сумісної діяльності соціальних суб'єктів у політичній царині, що сприяють ефективній трансформації вимог у політичні рішення.

Узагальнюючи висновки дослідників, які працювали над розвитком системного підходу (С.-Е. Скаанінг, Е. Хейвуд, Р. Фішман), політичний режим є організацією умов та параметрів, яка детермінує взаємодію політичних акторів, їх стратегії, моделі поведінки, рівень консолідації, процес ухвалення спільних рішень [Fishman, 1990].

За С.-Е. Скаанінгом поняття політичний режим можна вважати вичерпним, якщо воно характеризує наступні аспекти функціонування політики: доступ до політичної влади, спосіб впорядкування взаємодій у центрі політичної влади, взаємодія політичної влади з суспільством, характер владної еліти (з яких соціальних середовищ рекрутується істеблішмент та за якими процедурами) [Skaaning, 2006].

За визначенням дослідника політичний режим це – «інституціалізований набір формальних та неформальних правил, які дозволяють визначити носіїв політичної влади, а також регулюють як порядок призначення на вищі політичні посади (об'єм та характер політичних прав), так і визначають вертикальні (об'єм та характер громадянських свобод) та горизонтальні (об'єм та характер поділу влади: контроль та автономія) обмеження використання політичної влади».

1.2. Специфіка соціологічної інтерпретації поняття політичного режиму

Якщо сприймати комплекс соціальних та політичних дисциплін як єдину парадигму дослідження суспільства, що має власну традицію розвитку, то існує два підходи до вивчення політичного режиму як феномену. Перший підхід можна назвати політико-інституційним, другий – соціологічним.

Здійснюючи внутрішнє сегментування в царині соціально-політичних наук, політологія в вузькому розумінні цього слова (політична влада – центральний об'єкт дослідження) фокусується на політико-інституційному підході, а соціологія – на соціологічному. Хоча спроба розділити дослідників політичних режимів на представників умовної «політологічної» та «соціологічної» школи скоріше за все буде невдалою, оскільки відомі теоретики титулюються в науковому дискурсі і як соціологи, і як політологи.

Якщо пріоритет політико-інституційної «призми» - формальні та неформальні принципи реалізації політичної влади, то соціологічна рамка спрямована на дослідження соціальних факторів та соціальних основ політичного режиму, визначення тих соціально-поведінкових механізмів, які обумовлюють політичну динаміку суспільства.

На початкових етапах свого розвитку політико-інституційний підхід ототожнював поняття політичний режим з формою правління і як наслідок брав до уваги лише формально-конституційні аспекти його функціонування. Звісно, з розвитком політичної науки, як вже зазначалося, поняття

політичний режим охопило і формальну, і неформальну сферу політичних взаємодій.

Соціологічна інтерпретація пропонує іншу точку зору – це не політична систематика Д. Істона, яка представляє політику як автономну специфічну систему, що існує поряд з іншими соціальними системами (оточуючим середовищем). Теоретична візія Істона є політико-центричною. Водночас соціологічна парадигма фокусується на постійній взаємодії політичної та соціальної підсистем, в першу чергу сприймаючи соціальні фактори та глибинні соціальні тенденції як формуючі параметри. Якщо політологія концентрується на владі, інститутах, реалізації політичних ресурсів, то соціологія політики сповідує холістичну соціальну модель, має суспільно-орієнтований кут зору. Такі відмінності у теоретичній оптиці зумовлюють і подальші розбіжності у вивченні політичних режимів.

Ще один важливий аспект соціальної інтерпретації – це абсолютне абстрагування від будь-якої правової ідеалізації. Соціолога цікавить жива матерія суспільства, саме реалії соціально-владних взаємодій, а не їх можлива формалізація.

Максимою соціологічного сприйняття політичних режимів і у фундаментальній, і в оглядовій літературі вважається визначення Ж.-Л. Кермонна: «під політичним режимом розуміється сукупність елементів ідеологічного, інституційного та соціологічного порядку, що сприяють формуванню та функціонуванню політичної влади даної країни на певний період» [Quermonne, 1986].

1.3. Сутнісні характеристики політичного режиму як соціального феномену

Якщо абстрагуватись від специфічних кутів зору соціальної та політичної науки і узагальнити запропоновані різними авторами концепції, можна виділити декілька фундаментальних характеристик, які є основними для поняття «політичний режим».

По-перше, політичний режим є динамічним виміром політичної системи, враховує і формальні, і неформальні норми політики, матрицю владних ролей. На відміну від форми правління, поняття режим транслює сутність і методи реалізації влади в суспільстві, а не тільки де-юре сформовану інституційну систему.

По-друге, політичний режим як параметр соціальної системи має діалектичну природу. З одного боку, він забезпечує стабілізацію політичного порядку, тяглість норм, рутинне функціонування інститутів [Цыганков, 1995]. Як зазначав Скаанінг політичний режим в першу чергу дозволяє визначити носіїв політичної влади. Напевно, Д. Істон назвав би цю абстрактну еліту ключовими регуляторами розподілу цінностей.

Отже, будь-яка панівна група перш за все спрямовує власні зусилля та ресурси на консервацію чинної системи. Еліта запроваджує певні «правила гри», які підтримують її монопольне становище у політиці. Консервативний сценарій – досить розповсюджена тактика, якщо мова йде про монолітну владну групу. Але конкуренція внутрішньоелітних кланів дестабілізує режим, тому що кожна група прагне адаптувати «правила гри» на свою користь.

З іншого боку, політичний режим не буде життєздатним без стратегії адаптації до зовнішнього середовища та змін, які усвідомлено генеруються соціальними акторами. Функція адаптації та функція стабілізації зумовлюють рівновагу й трансформацію політичної системи (якщо мова йде про взаємодію різних політичних інтересантів, то така діалектика відображується у консенсуальній та конфліктній стратегії прийняття рішень).

По-третє, поняття політичного режиму передбачає часовий вимір його функціонування [Barnes, 1984]. Дослідник може визначити сутнісні риси певного режиму, зафіксувати еволюцію цих ознак і якщо в певний момент

критична кількість параметрів зазнають якісного перетворення, то констатується зміна політичного режиму.

Наприклад, для радянської системи є характерним тоталітарний політичний режим, але якщо досліджувати його внутрішню динаміку, провідні советологи, скоріше за все, запропонують окремі «режимні випадки» - ленінський режим, режим сталінського тоталітаризму, не зважаючи на публіцистичність назв, «відлига» Хрущова, «застой» Брежнєва та «перебудова» Горбачова – теж автономні режимні феномени. Щобільше, навіть в рамках довготривалої інституційної традиції, при бажаному рівні конкретизації, можна виділити окремі «мікрорежими» - режим Дж. Буша Молодшого, Барака Обама, Дональда Трампа тощо.

В нестабільному інституційному середовищі кожний «режимний випадок» матиме більше відмінностей один від одного – поняття «режим Кучми», «режим Януковича», «режим Порошенка», «режим Зеленського» використовуються не тільки в публіцистиці (з тією або іншою конотацією), а й в українському науковому дискурсі. Втім, з точки зору розробки єдиної та релевантної типології, така конкретизація скоріше за все буде надлишковою. Всі вищеперераховані випадки слід класифікувати як «режимні феномени», а не інтегральні типи політичного режиму.

1.4. Розвиток теорії політичних режимів у історичній перспективі

Концептуалізацію поняття «політичний режим» у світовій соціально-політичній традиції можна розділити на декілька умовних етапів. Як і більшість метаконцепцій західного світу, вчення про різні форми правління та режими виникло у межах античної філософії. Найбільш фундаментальне бачення політичної архітектури у Давньому світі продемонстрували Платон та Арістотель.

Платон у філософському трактаті «Держава», по-перше, обґрунтував зв'язок власної ідеалістичної філософії з реаліями суспільного життя, по-друге,

запропонував типологію та концепцію деградації форм державного устрою (аристократія, тимократія, олігархія, демократія, тиранія – кожний вид правління пов'язаний з панівним началом людської душі), презентував першу в світовій історії системну політичну утопію, яку, на відміну від критиків, вважав «керівництвом до дії».

Політична модель Платона заснована на елітизмі, кастовості та ідеократії [Платон, 2000]. Найбільш відомий у XX сторіччі критик Платона Карл Попер називав давньогрецького філософа ідеологом тоталітаризму [Поппер, 1992]. Таке трактування є дискусійним, але особливо актуальним, враховуючі, що Платон устами персонажів «Держави» відстоює необхідність політичної міфології, вважає що еліти мають конструювати панівну ідеологію та використовувати ілюзії для підтримки «освяченого» політичного порядку. З іншого боку, Платон досить прозорливо схарактеризував деградаційні перспективи демократії, закономірності розмивання будь-якого «ціннісного порядку» у ліберальній політичній традиції.

Якщо Платона за характером його мислення та теоретичних напрацювань слід назвати «фундаментальним філософом», то Арістотель, залишаючись одним з фундаторів західної філософії, продемонстрував інший, емпіричний підхід до політичного аналізу. Польській філософ Єжі Вятр зазначав, що Арістотель «вперше в історії суспільної думки використав емпіричний метод – спостереження та індукцію. Про те, що існує, він судить, спираючись на емпіричний матеріал, і, відповідно, з точки зору методу діє як сучасний соціолог політики» [Вятр, 1979].

Арістотель розробив одну з перших типологій політичних режимів у західній традиції. Звісно, мається на увазі не концепт «політичний режим» у сучасному розумінні, а спроба узагальнити тогочасні форми правління.

Арістотель заперечує тоталістські та фактично соціалістичні симпатії Платона, не надає ідеологічну перевагу певному принципу правління і не

обґрунтовує його моральну перевагу гармонією з надматеріальними законами, ідеєю блага.

Філософ вважає ліквідацію приватної власності та традиційної сім'ї деструктивною ініціативою. За його думкою, оптимальний принцип правління має підтримувати баланс між рівністю та свободою. Тому і диспропорційна соціальна нерівність, і абсолютизація майнової рівності (Платон) – суспільно «нездорові» явища. Арістотель зазначає: «Найбільшим добробутом для держави є те, щоб її громадяни володіли власністю середньою, але достатньою» [Арістотель, 2000]. Філософ виділяє соціальні протокласи у тогочасному еллінському суспільстві – дуже заможні, середні, вкрай незаможні. Важливо, що кожен з цих класів у візії Арістотеля має певну політичну суб'єктність, а отже й політичний інтерес.

Відштовхуючись від соціальної структури (яка є примітивною для сучасного дискурсу, але є важливим досягненням у контексті тогочасних політичних студій) філософ переходить до власної класифікації форм правління. Політична домінація того чи іншого прошарку зумовлює характер наявного режиму – причому не тільки в статичному вимірі. Арістотель торкається і соціальних стимулів, що спричиняють трансформацію режиму – вони теж існують у сфері розподілу цінностей. Наприклад, встановлення деструктивної олігархії, яка прагне акумулювати суспільні ресурси у власності обмеженої групи осіб, провокує клас «знедолених та злидених» до повалення політичного ладу.

Учень Платона наголошує, що «помірність» є необхідною у всіх компонентах політичного ладу, щоб держава (поліс) функціонувала стабільно та ефективно. Найбільш численним у соціальній структурі має бути «середній елемент», і надто велика, і надто маленька популяція держави підриває її соціальну спроможність, жоден з політичних акторів (перекладаючи думки Арістотеля на сучасну політологічну мову) не повинен безмежно нарощувати політичну силу.

Всі можливі форми державного устрою Арістотель класифікує за певними параметрами – 1) чи переслідує режим цілі загального блага, чи реалізує приватні інтереси можновладців? 2) яка кількість носіїв політичної влади в суспільстві? В залежності від зазначених ознак виділяються три «правильні» (монархія, аристократія, політія) та три «неправильні» форми правління (тиранія, олігархія, демократія). Кожен негативний політичний режим є патологічною формою «суспільно-орієнтованих» принципів врядування.

Отже, якщо Платон пропонує ідеалістично сконструйовану лінійку політичних режимів, які ранжуються відповідно до реалізації принципу справедливості, то Арістотель визначає, що будь-який режим політичної влади – і персональний, і колективний, і масовий – може бути адекватним для конкретної соціально-історичної ситуації, а суспільна ефективність режиму залежить від його соціальних орієнтацій та ціннісної спрямованості.

Арістотеля можна вважати представником саме «соціологічної школи», тому що і політична статика, і політична динаміка в його теоретичних напрацюваннях визначається соціальними факторами – структурою суспільних відносин, розподілом цінностей, реалізацією політичним актором власної стратегії, яка спрямована на розширення ресурсної бази. Запропоновану Арістотелем типологію слід вважати емпірично обґрунтованою, оскільки філософ дослідив «конституції» (політичний устрій) 158 тогочасних держав (полісів).

Звісно, Арістотель мав власні симпатії, керувався моральними мотивами під час розробки тих чи інших конструкцій, але він зробив перший шаг від моралізаторства в політиці до структурно-емпіричного аналізу соціального.

Суспільно-політична думка Нового часу не оминула дослідження реальних та оптимальних форм державного врядування. Щобільше, теорія політичних режимів (хоча у сучасному значенні це поняття не було артикульоване) зазнала стрімкого розвитку. Важливо, що розробка будь-яких вчень та

концепцій мала прагматичне підґрунтя – політичні системи європейських країн трансформувались під впливом економічних, технологічних та інтелектуальних факторів. Англійська революція XVII сторіччя, Французька та Американські революції або були спровоковані новими радикальними політичними ідеями, або стали емпіричним матеріалом для осмислення нової політичної дійсності.

Прологом до активних ідеолого-наукових дебатів став інструментальний підхід до аналізу політики, що запропонував італійській філософ-практик Ніколо Макіавеллі. Дослідник у працях «Державець» та «Міркування на першу декаду Тіта Лівія» називає державу політичним станом суспільства, який визначається відносинами між політичними акторами (особливо у вимірі панівних та підвладних), інституційно-організаційною системою влади (інститути, закони) [Макіавеллі, 2015]. Таким чином, поняття «держави» у трактуванні Макіавеллі є тотожним поняттю «політичний режим».

Попри демонізацію ідейної спадщини італійського філософа, Макіавеллі не був адептом аморального правління, він відстоював прагматичні уявлення, згідно з якими найважливіше завдання правителя – підтримувати безпеку держави (це і є за Макіавеллі найвищою моральною цінністю). Задля досягнення цієї мети лідер може використовувати різноманітні засоби, які вже не можна ідентифікувати як моральні та аморальні, тому що поняття моральність у політиці, з одного боку, «розщеплюється», з іншого, моральними (за такою логікою) є всі інструменти, що підсилюють політичні позиції державця. Отже, щоб зрозуміти політику, спостерігач або активний «гравець» має проаналізувати розподіл політичного ресурсу (поняття «ресурс» сам Макіавеллі не використовував), співвідношення сил.

Класифікуючи форми правління, Макіавеллі, в цілому, використовує схему давньогрецького філософа Полібія і досліджує, як під впливом тих чи інших соціальних факторів трансформуються політичні режими. Він постулює, що

національна роздрібненість, ослаблення державного апарату, іноземні вторгнення – «родючий ґрунт» для виникнення тиранії. Філософ проаналізував соціальні основи й інших політичних моделей.

Політичний режим в уявленні Макіавеллі персоналізується в особі державця, тому, якщо суверен демонструє «явні пороки» або порушує усталений образ життя, він втрачає політичну підтримку. Такі механізми можна назвати персоналізованою версією концепту легітимності.

У фокусі теоретичної уваги Макіавеллі – і політичні актори. Як і Арістотель, філософ концентрує ці поняття, зводячи до двох «ідеальних типів» - народ (маси у більш сучасних концепціях) та гранди (еліта). Запропонована демаркація отримає розвиток в елітистських теоріях кінця XIX – початку XX сторіччя.

Британські філософи Томас Гоббс та Джон Лок, аналізуючи соціальну дійсність, прийшли до різних висновків щодо факторів суспільного розвитку та базової моделі політичної системи. Гоббс вважав, що у «природному стані» між людьми відбувається закономірна війна «всіх проти всіх», тому індивіди свідомо обмежують власну свободу й делегують ультимативні повноваження суверену, який своєю чергою є гарантом політичного порядку, соціальної безпеки та невідчужуваних майнових прав [Гоббс, 1964]. Фактично Гоббс є ідеологом суверенного патерналістського авторитаризму, запропонований ним суспільний договір не має зворотної сили.

Ідеологічно опонуючи Гоббсу, Лок розробив концепцію контрактних відносин між індивідами, між державою та суспільством.

Лок, на відміну від Гоббса, оптимістично сприймає природний стан, за його думкою, це стан абсолютної свободи та можливості вільно розпоряджатися власним майном (природні права). Однак, така соціальна система не є ефективною з організаційної точки зору, тому що кожен індивід має власноруч захищати особисті правові інтереси, отже суспільство потребує

єдиного регулятора. Щоб забезпечити ефективну реалізацію природного права індивіди укладають суспільний договір та делегують державі функції гаранта. Лок – прихильник та ідеолог ліберальної форми правління, яка передбачає а) виборність уряду б) розподіл державної влади як механізм захисту від тиранії в) можливість ануляції суспільного договору, якщо державний режим не реалізує взяті на себе зобов'язання – захист свободи, життя та власності [Локк, 1988].

Тобто, якщо у Гоббса суверен набуває майже сакралізованого статусу, то у Лока державний апарат - це допоміжний механізм з визначеним й обмеженим функціоналом, певна інноваційна (в історичній перспективі) соціальна технологія.

Якщо звернутися до класифікації політичних режимів, Гоббс розділяє форми правління на демократію, аристократію та монархію, надаючи перевагу останній з зазначених вище причин (суверенна нероздільна влада – найбільш ефективний інструмент організації соціального хаосу).

Свій внесок в дослідження зовнішніх (неполітичних) факторів формування політичних режимів зробив французький правник та політичний філософ Монтеск'є. У трактаті «Про дух законів» теоретик обґрунтував вплив географічних, кліматичних факторів на характер політичного врядування в країні, започаткувавши довготривалу традицію географічного детермінізму. Типологія Монтеск'є в цілому відповідає напрацюванням античності, дослідник виділяє республіканський, монархічний та деспотичний «образи правління» [Монтеск'є, 1956]. Цікаво, що у фундаменті кожного політичного ладу – певний мотиваційний принцип (чеснота, честь, страх). Концепція Монтеск'є має паралелі з типами політичного панування М. Вебера.

Якщо узагальнити політичну теорію Нового часу з точки зору дослідження політичних режимів, все багатоманіття концепцій слід типологізувати за двома ознаками.

Перша ознака – який характер політичної системи відстоює теоретик? Для класифікації використовується саме слово «характер», тому що, наприклад, Томас Гоббс та Жан Жак Руссо висловлювали майже протилежні позиції щодо природи людини та функціоналу політичної системи, але при цьому відстоювали спільний метод реалізації політичної влади – авторитаризм. Базовою цінністю для Гоббса була соціальна безпека і «залишкові» права індивідів (після делегування суверену), Руссо ж, за своїми ціннісними орієнтаціями – апологет тотальної демократії. Але і Руссо, і Гоббс конструюють антидемократичну колективістську політичну модель.

Отже, до «авторитарної школи» Нового часу, безумовно, слід віднести Томаса Гоббса (авторитарний суверенізм), Жан-Жака Руссо (тоталізація загальної волі) та Георга Фрідріха Гегеля (абсолютизація держави). До ліберальної – Джона Лока, Шарля Луї Монтеск'є', Джона Стюарта Міля та Алексіса де Токвіля [Цыганков, 1995].

Якщо ж розглядати демократію як форму відношення до влади та орієнтуватись на висновки британського політолога Девіда Хелда, всі західні концепції демократії Нового часу слід розділити на дві теоретичні моделі – захищаюча демократія та розвиваюча демократія [Held, 2006].

Перша модель легітимізує політичну систему функцією захисту індивідів один від одного, а також захисту народу від суверена (Макіавеллі, Гоббс, Лок, Монтеск'є). Розвиваюча демократія передбачає не тільки соціальну протекцію, а й залучення усіх верств населення у процесі політичного врядування, вдосконалення громадської відповідальності та громадських чеснот. Парадоксально, але сприймаючи демократію не як політичний режим, а як форму відношення до влади, саме Жан Жака Руссо можна вважати фундатором останньої моделі.

Марксистська інтелектуальна традиція є однією з провідних у сучасному західному дискурсі, починаючи з XIX сторіччя. Враховуючи кількість

автономних напрямків та інтерпретацій класичного марксизму, важко використовувати «абстрактний марксизм» як певну теоретичну рамку. Проте, не переказуючи основних постулатів Марксової теорії, простежимо які новації запропонував Маркс в контексті аналізу політичних режимів.

Звісно, філософ не оперував поняттям «політичний режим», але у рамках історичного матеріалізму дуже чітко обґрунтував вплив соціально-економічних факторів на ідеологічний порядок та форми політичного панування. За Марксом соціальна структура суспільства, спосіб виробництва матеріальних благ, технологічний каркас соціуму знаходиться в діалектичній взаємодії з політико-ідеологічною (в широкому розумінні) системою суспільства.

Наприклад, трансформація економічного порядку у Західній Європі XVI - XIX сторіч, виникнення нового класу-гегемону – буржуазії, призвела до деструкції феодально-абсолютистських режимів та стабілізації політичної системи у формі «буржуазної демократії». Звісно, цей перехід не відбувався одночасно і кожне суспільство продукувало власну буржуазно-демократичну революцію тільки з формуванням необхідних соціально-економічних передумов (Синхайська революція 1911 року в Китаї, Лютнева революція 1917 року в Росії).

Маркс діалектично аналізував суспільну динаміку не тільки в стратегічній перспективі, а й на прикладі сучасних йому соціальних процесів. В цьому контексті, необхідно виділити аналітичну роботу «Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта». Філософ на прикладі революційних процесів у Франції ілюструє визначну роль класової боротьби в політичному процесі. За його думкою, встановлення бонапартистського режиму – наслідок консолідації контрреволюційно налаштованих буржуазних груп, які прагнули нейтралізувати перспективу пролетарської диктатури [Маркс, 1957].

Фактично Маркс досліджував формування нового типу політичного режиму – бонапартистського. Філософ визначив не тільки соціальні механізми приходу Наполеона III до влади, а й проаналізував соціальну природу його політичного панування. Маркс вважав бонапартистський режим популістським, таким, що намагається балансувати між інтересами різних соціальних груп, але за своєю природою лобіює економічні амбіції експлуататорів.

Кожен політичний режим має власну «соціальну базу», групу політичної підтримки. За Марксом соціальною основою бонапартистського режиму є консервативне селянство. Теоретик зазначає: «Бонапарт – представник класу, до того ж найбільш чисельного класу французького суспільства, представник парцельного селянства».

Концепція бонапартизму як революційно-популістської варіації авторитаризму, а також здійснений Марксом аналіз передумов, особливостей функціонування та динаміки розвитку таких режимів, є корисною в контексті дослідження необонапартистських режимів ХХ сторіччя – більшовицького, фашистського, нацистського, а також різнопланових диктатур Азії та Африки. Зазначена рамка аналізу продуктивна і для вивчення гібридно-авторитарних систем ХХІ ст., такі спроби здійснюються не тільки в політологічному дискурсі, а й в актуальній публіцистиці (наприклад, стаття «Владимир Наполеонович. Бонапартистские режимы вчера и сегодня», оприлюднена на інтернет-ресурсі «Радіо Свобода» 15 серпня 2019).

Теоретична соціологія ХІХ-ХХ сторіччя сфокусувала свою теоретичну увагу на вивченні механізмів формування, функціонування та відтворення соціального порядку. Кожен визначний соціолог або напрямок запропонував власну теоретичну схему для інтерпретації, дослідження цього явища.

Конт розробив теорію соціуму як органічного цілого, приділив увагу специфіці функціонування соціальних інститутів, проблемі соціальної солідарності, Спенсер започаткував соціологічний організм, Тенніс та Дюркгайм опрацювали проблематику індустріального переходу. Що стосується теоретичних напрямків, інтеракціоністи вбачали природу соціального порядку у символічному обміні та комунікаційних взаємодіях, біхевіористи, навпаки, ігноруючи когнітивний аспект соціальної дії, сконцентрувалися на зовнішніх формах соціальної поведінки, які пов'язані з сигналами оточуючого середовища («нагорода» та «покарання»), етнометодологи наголошували, що структуризація соціального світу відбувається під впливом різноманітних індивідуальних стратегій (повсякденні практичні дії формують стратегії).

Проблематика соціального порядку безумовно пов'язана з теорією політичних режимів, але більшість шкіл теоретичної соціології не визначали дослідження політичних феноменів своїм пріоритетом. Тому дослідження політичних режимів (у сучасному розумінні) в рамках соціологічного дискурсу XIX-XX сторіччя можна вважати умовним, політика – лише окрема підсистема суспільства і цікавить вчених-теоретиків тільки в контексті фундаментальних закономірностей еволюції соціального порядку.

На відміну від вищеперахованих напрямків, прямо пов'язані з теорією політичних режимів вчення структурно та структурно-функціоналістської орієнтації. Теоретичний та методологічний вплив структурної соціології на актуальне дослідження політичних режимів важко переоцінити. Під структурно-функціоналістськими теоріями мається на увазі й вже загаданий марксизм, і структурний функціоналізм Талкотта Парсонса, і конфліктологічні вчення Ральфа Дарендорфа, Льюїса Козера, а також інтегральна соціологія Питирима Сорокіна.

В контексті розвитку теорії політичних режимів слід виокремити такі здобутки структурно-функціоналістської парадигми: 1) уявлення про

суспільство як складну соціальну систему, яка формується з декількох динамічно функціонуючих підсистем (і кожна – зі своїм функціоналом) 2) системний аналіз соціальних факторів що впливають на політичну сферу, ґрунтовне поєднання різноманітних та часом антагоністичних підходів до вивчення соціальної системи, 3) відкриття теми трансформації політичних режимів («Соціологія революції» П. Сорокіна), 4) розробка ідеальних типів і класифікації суспільств. Дослідник політичних режимів Цыганков виділив особливу теоретичну цінність наступних концепцій: теорія стратифікації та мобільності П. Сорокіна, концепції соціальної мобільності між пануючими та підлеглими класами, поняття «вбудованого соціального конфлікту», «функцій соціального конфлікту» Р. Дарендорфа та Л. Козера [Цыганков, 1995].

Висновки до розділу I

Інтегральна теорія політичних режимів поступово еволюціонувала в межах світової соціальної думки. Системне дослідження форм правління почалося в Античності, але було тісно пов'язане з тими чи іншими філософськими течіями і не ґрунтувалось на верифікованих емпіричних методах. Більш фундаментальне бачення спостерігається у концепціях Нового часу, через те що політичні філософи, по-перше, запропонували теорії розвитку держави та соціальної еволюції, розробили поняття суспільного договору, типологізували різні форми політичного правління, дослідили вплив соціальних факторів на політичну динаміку, сконструювали власне бачення бажаного політичного порядку.

Важливо, що починаючи з Макіавеллі, дослідження політичних режимів набуло прагматичного та інструментального порядку. З інституціоналізацією політології та соціології як окремих дисциплін, вивчення політичних режимів та факторів їх формування відбувається на основі політикоцентричної або соціоцентричної перспективи. Обидві аналітичні рамки мають потенціал до

теоретичного синтезу і отримання більш універсального розуміння еволюції політичного порядку.

Холістична інтерпретація соціального, що представлена теоретичною соціологією, а також потужний методологічний арсенал зробили вивчення політичних режимів більш системною практикою. Фундаментальні соціологи сконструювали широку картинку, в межах якої, політична система досліджується як гнучкий та динамічний феномен, що перебуває в постійній діалектичній взаємодії з іншими підсистемами та соціальними факторами (ідеологічними, структурними, економічними, культурними тощо).

Розділ II. Тенденції розвитку сучасних політичних режимів

2.1. Типологія сучасних політичних режимів

Найбільш розповсюдженою типологією сучасних політичних режимів є трихотомія, тобто розподіл всіх режимних випадків на три умовних типи: авторитаризм, гібридний режим та демократія. Звісно, як і будь-яку соціальну типологію, таку модель слід сприймати як абстраговану концептуалізацію багатоманітних режимних феноменів.

Авторитарний політичний режим це така система врядування, яка передбачає монополізацію політичної влади одною особою або групою, але за визначенням Х. Лінца, характеризується обмеженим політичним плюралізмом, відсутністю панівної ідеології, інтенсивної або екстенсивної політичної мобілізації [Linz, 1995]. Український дослідник Геннадій Шипунов, узагальнивши різні теоретичні підходи до вивчення таких режимних випадків виділив наступні ознаки авторитаризму: 1) відсутність вільних, регулярних та конкурентних виборів 2) домінація сильної виконавчої влади над іншими гілками 3) ухвалення політичних рішень на основі волі вищого керівництва, не згідно з чинною правовою базою 4) призначення на державні посади за рішенням головного центру влади на основі або особистої відданості кандидата, або партійної приналежності. 5) наявність обмеженого плюралізму, який інституціоналізується через існування відносно незалежних від держави політичних організацій, партій, груп [Шипунов, 2014].

Що стосується трактування поняття «демократичний режим», за думкою С. Гантінгтона найбільш вживаним у сучасному дискурсі є процедурне визначення демократії, яке запропонував австро-американський економіст та соціолог Йозеф Шумпетер. Американський дослідник визначав демократію як інституціональну систему для прийняття політичних рішень, де окремі громадяни отримують право вирішувати, змагаючись за голоси виборців

[Шумпетер, 1995]. Г. О'Доннелл та Ф. Шміттер концептуалізували процедурний мінімум демократичного режиму. До нього, зокрема входять такі ознаки, як регулярність проведення виборів, таємність голосування, відповідальність публічної адміністрації, ротація влади, необмежений доступ до інформації тощо. Слід згадати також, Р. Далья, який запропонував власний перелік сутнісних «вимог» до демократичної політичної системи: 1) реальна участь 2) рівне право голосу 3) освічене розуміння 4) нагляд над прийнятими рішеннями 5) інклюзія дорослих [Даль, 2002].

Найбільш складними для концептуалізації та операціоналізації у сучасних соціально-політичних науках є гібридні режимні випадки. Леонард Морліно визначив, що гібридні системи об'єднують авторитарні та демократичні практики й інститути. Тобто, мова йде про досить широкий спектр явищ, які можна характеризувати і як «демократії з прикметниками», і як «авторитаризми з прикметниками». За думкою О. Харітонової, головним індикатором загаданих режимних явищ є готовність толерантно ставитися до існування (але не до перемоги) опозиційних партій. Загалом, політична еліта в гібридних системах використовує різноманітний інструментарій, який з одного боку дозволяє утримувати політичну владу, а з іншого створювати обмежений політичний плюралізм. Методи варіюються від досить «жорстких» (точкові репресії, введення надзвичайного або воєнного стану) до більш витончених та м'яких – створення формальних адміністративних перешкод для опозиційних кандидатів, електоральна інженерія, диригування квазігромадськими рухами, створення «декоративних» опозиційних партій, монополізація інформаційного простору, конституційні реформи.

Якщо для 30-их – 90-их років ХХ сторіччя найбільш актуальною була дихотомія «тоталітаризм – демократія», особливо в контексті геополітичного протистояння, з початку країн Осі та антигітлерівської коаліції, потім – Західного світу та Радянського блоку, то у сучасних умовах найбільш актуально та динамічною формою стали гібридні режими. Така ситуація

пов'язана з розвитком високорівневих соціальних та інформаційних технологій, формуванням постідеологічного та постмодерного політичного порядку, крахом і мутацією демократичних транзитів, інституційною кризою в постколоніальних та пострадянських суспільствах.

2.2. Еволюція політичних систем у контексті режимних транзитів

Трансформація сучасних політичних режимів у найближчій історичній перспективі може бути проаналізована за допомогою декількох рамок. Одна з найбільш розповсюджених – аналіз транзитних процесів (демократизація – авторитаризація).

Кожен авторитарний режим є унікальним соціально-історичним випадком, тому має власну логіку існування і стратегію адаптації. Якщо досліджувати авторитарні режими через призму демократизації, з 1946 по 2010 більшість авторитарних режимів зазнали деструкції через воєнні перевороти (35%), програні лідером вибори (13%), ненасильницькі протестні дії знизу (17%), організований збройний конфлікт (8%), дії зовнішніх акторів, розпад держави (2%), реформування системи «зверху» (8%).

На початку XXI століття у країнах пострадянського простору, Близького Сходу та деяких країнах Азії відбулася низка кольорових революцій (з різним ступенем успіху). Але у сучасному науковому дискурсі точаться дискусії щодо того, наскільки «нові революції» видозмінили чинні у відповідних країнах політичні режими.

Звісно, поняття «кольорові революції» було концептуалізовано у політологічних та соціологічних студіях. Наприклад, Девід Лейн є представником скептичного погляду на кольорові революції як на драйвер трансформації сучасних політичних режимів. За його думкою «кольорові революції» - це революційні перевороти, які характеризуються високим рівнем участі еліти, контреліти та мас (в якості аудиторії) та призводять

скоріше до оновлення політичної еліти, а не до істотних політичних та соціально-економічних реформ [Lane, 2010].

Іншу, «оптимістичну» точку зору транслює американський політолог Марк Томпсон. Він вважає, що демократичні революції це спонтанні мирні міжкласові народні виступи, що призводять до повалення диктаторів, процесу демократичного транзиту та консолідації демократії [Thompson, 2004].

У 85% випадків наслідком успішних масових протестів проти диктатури стала демократизація політичного режиму [Kendall-Taylor, 2014]. Що стосується військових переворотів, 30% закінчились демократизацією, 50% - збереженням диктатури (у період з 1990 по 2012).

Не зважаючи на досить показову статистику, у науковій спільноті продовжуються дебати з приводу того, яка форма режимних змін з більшою ймовірністю веде до успішної демократизації режиму. Наприклад, Гільермо О'Донелл та Філіп Шміттер вважають класичну збройну революцію невдалим інструментом демократичного транзиту. За думкою дослідників, революційний сценарій має два варіанти розвитку – або жорстке придушення повстання та консервація режиму (в разі неуспіху), або перемога найбільш радикальних революційних сил, що, як демонструє історичний досвід не сприяє демократичним перетворенням [O'Donnell, 1986].

Політологи відстоюють точку зору, що найбільш ефективна та безболісна модель режимного транзиту – «передача влади групі прихильників або відмова від влади після переговорів з поміркованою опозицією». Передача влади може прийняти форму пакту, який визначить правила гри на основі взаємних гарантій базових інтересів «гравців».

В контексті соціальних факторів формування політичних режимів, слід згадати дві аналітичні рамки, які використовуються для дослідження політичних транзитів. Перша з них найбільшою мірою корелює з

соціологічною інтерпретацією функціонування політичної системи. В межах структурного підходу дослідник виділяє незалежні змінні, що впливають на режимні трансформації. Важливо, щоб ці змінні мали потенціал до однозначної операціоналізації. Здебільшого, мова йде про неполітичні фактори – соціальні, економічні, етнічні, релігійні, культурні тощо. Тобто, спочатку визначається конфігурація об'єктивних передумов до політичного транзиту і вже на основі зазначеної конфігурації вибудовується подальша аналітична робота.

З точки зору структурного підходу, будь-яка трансформація політичної системи є наслідком певних процесів, тенденцій, мутацій у соціальній архітектурі суспільства.

На відміну від структурного, процедурний (акторний, волюнтаристський) підхід до аналізу політичних трансформацій передбачає концентрацію на діях політичних акторів та їх політичних стратегіях. З точки зору прихильників волюнтаристського підходу, розвиток режимних транзитів залежить не від структурного контексту, а від взаємозв'язку колективних дій та конфігурації політичних гравців. Таким чином, кожна спроба свідомої політичної трансформації є окремим кейсом, який потребує вивчення з урахуванням унікальної специфіки, «розстановки сил», стратегічних замислів та особливостей їх реалізації.

2.3. Довгострокові тренди трансформації політичних режимів

На розвиток сучасних політичних режимів впливають наступні довготривалі тенденції:

1. Радикальне зниження довіри до публічних інститутів, політиків, істеблішменту.
2. Втрата впливу традиційних мейнстрімних політичних партій, зростання популярності антисистемних популістських течій, прихід до

влади в країнах Західного світу та за його межами політиків-популістів лівого чи правого толку.

3. Розмивання класичних ідеологій, формування постідеологічного технологічного статус-кво. По-перше, більшість традиційних партій або почали дрейфувати у бік центру, або розмивати цілісну ідеологію заради ситуативного здобуття політичних балів. Ідеологія більше не сприймається громадськістю як щирий маніфест дій та прагнень, а скоріше як прагматичний та технологічний інструмент, що використовується деідеологізованими та спрямованими лише на акумуляцію владних ресурсів політичними елітами. Деструкцією ідеологічного порядку вдало скористалися політики популістської хвилі, конструюючи калейдоскопічний, але радикально антисистемний порядок денний задля швидкої політичної капіталізації, граючи на протиставленні з «нещирим», «технократичним», «корумпованим» істеблішментом. Ще одним аспектом «смерті ідеологій» можна вважати персоналізацію політичного життя, особливий акцент на персональному і технологічно сконструйованому іміджі політичних лідерів. Тобто, відбувається не конкуренція політичних програм або маніфестованих груп соціального інтересу, а змагання персональних брендів. Звісно, фактор особистості завжди мав домінантне значення в політиці, але баланс між персоналією та організацією/ідеологією/інститутом остаточно змістився на користь першого.
4. Бенефіціаром банкрутства класичних партій стали не тільки антисистемні політсили, а й суспільні рухи, громадські організації національного та міжнародного рівня. Особливо впливовим актором політичної сфери стали швидкоплинні децентралізовані соціально-політичні рухи на кшталт «жовтих жилетів». Громадські організації набули статусу не тільки публічних, а й тіньових акторів (згадуючи провідну роль аналітичних центрів у розробці політик). Крім того

неурядові інституції трансформувались у своєрідні школи громадської інженерії та соціальних технологій для майбутніх політичних лідерів, деякі сучасні НДО де-факто працюють як рекрутингові центри з оновлення політичної еліти.

5. Фактичний розпад однополярного світу, формування багатопольярної геополітичної моделі. Новітнім трендом у міжнародних відносинах можна вважати деглобалізацію, повернення до політики національного суверенітету та орієнтації держав перш за все на власні життєві інтереси. На фоні перерозподілу сфер впливу можна прогнозувати зростання багатостороннього втручання зовнішніх акторів (держав-гегемонів) у справи інших суб'єктів та намагання корегувати або трансформувати чинну політичну архітектуру. В залежності від конкретного випадку, це буде призводити або до прагматичної зміни політичних еліт без перетворення системи й загального контексту, або навпаки буде стимулювати режимні зміни та призводити до неочікуваних соціальних мутацій.

Висновки до розділу II

Не зважаючи на те, що кожен політичний режим фактично є унікальним кейсом, більшість сучасних режимних випадків узагальнюються у три категорії – авторитаризм, демократія та гібридні режими. Більшість з цих категорій має довготривалу історію концептуального опрацювання у соціально-політичному дискурсі, але дебати щодо інтерпретації та операціоналізації зазначених понять тривають. Особливо це актуально для такого відносно нового явища як гібридна політична система.

Враховуючи високу динамічність сучасного політичного середовища, невіддільною складовою вивчення політичних режимів є дослідження транзитних процесів. У сучасній політології дослідження транзитів як

демократичних, так і авторитарних, набуло і теоретичного, і методологічного виміру.

На трансформацію сучасних політичних режимів істотно впливають новітні соціальні тенденції – розповсюдження антисистемних рухів, деструкція ліберального status-quo, встановлення постідеологічного порядку, зниження довіри до істеблішменту та традиційних партій, анулювання пакту між елітами та народом, формування багатопольярної геополітичної системи, криза демократії, розвиток гібридних соціальних та інформаційних технологій. Всі зазначені тренди радикально вплинуть на архітектуру політичних режимів, правила гри, соціальну структуру та розподіл соціальних інтересів.

Розділ III. Емпіричне дослідження сучасних політичних режимів Європи

3.1. Програма соціологічного дослідження на тему визначення взаємозв'язків між політичними орієнтаціями населення та чинним політичним режимом в країнах Європи.

Методологічний розділ

Проблемна ситуація: Різноманітні соціальні фактори – економічні, культурні, ідеологічні тощо впливають на політичну динаміку сучасних суспільств, а також формують «правила політичної гри» в соціальній системі. Будь-яке політичне панування має власний соціальний фундамент, а отже політична культура та політичні орієнтації населення - це один з аспектів, який визначає специфіку політичного режиму. Наприклад, якщо ліберально-індивідуалістичні цінності не є панівними в економічному та політичному житті певного суспільства, навряд чи конструювання демократичної моделі врядування та ринкової економіки буде органічним та ефективним процесом.

Щоб дослідити трансформацію політичних режимів слід дослідити зв'язок між домінуючими ідеологічними установками населення та особливостями політичної системи, а також їх схарактеризувати. Без врахування фактору масової свідомості будь-яке теоретизування та прогнозування буде необґрунтованим та одномірним. Також важливо зробити це без ідеалізації та моралізаторства, яке характерно не тільки для публіцистики, а й для деяких більш ніж наукових напрямків сучасного інтелектуального дискурсу.

Щодо дослідження суспільної думки, слід зазначити, що сучасні неліберальні режими більш гнучкі ніж їх минулі прототипи, тому активно використовують соціальні технології, системний інформаційний вплив на громадську думку, соціологічні дослідження, імітаційні та квазігромадські практики для консолідації та укріплення політичної влади. Хто більш активно використовує соціальне маніпулювання та диригування суспільною думкою – ліберальні чи неліберальні режими – питання відкрите. Незалежно від

відповіді на нього, ідеологія індивіда, великих соціальних груп – у фокусі сучасних демократичних та авторитарних систем.

Для дослідження зазначеного питання я обрав саме європейські суспільства через те, що модернізаційні процеси Нового часу, потужні інтелектуально-ідеологічні традиції, політична фрагментація, етнокультурне багатоманіття зробили Європу площадкою безперервних ідеологічних експериментів. Більшість політичних режимів та ідеології – експортовані зі «старого континенту». Геополітичний баланс змінився, але дослідження політичної динаміки саме європейських суспільств значною мірою збагачує теорію політичних режимів.

Об’єкт: політичні режими сучасної Європи.

Предмет: взаємовплив політичних орієнтацій населення Європейських країн та параметрів політичного режиму.

Мета: дослідити взаємозв’язок між політичними поглядами населення Європи та особливостями політичного режиму у відповідних країнах

Завдання:

1. Дослідити ідеологічні домінанти Європейських суспільств в контексті ставлення до політичної та економічної свободи.
2. Узагальнити зазначені ідеологічні домінанти у вимірювані індекси.
3. Встановити наявність/відсутність кореляції між ставленням до політичної свободи та ставленням до економічної свободи.
4. Визначити наявність/відсутність кореляції між превалюючими політичними орієнтаціями та характером політичного режиму.

Теоретична інтерпретація понять

Політичний режим – система засобів та методів, які визначають формування та функціонування політичної влади у конкретній країні, її характерні інституційні, організаційні, ідеологічні особливості.

Політичні орієнтації – сукупність уявлень, ідеалів, принципів, доктрин, що детермінують ставлення, поведінку індивіда або соціальної групи стосовно політичної системи, її окремих аспектів та проблемних питань суспільного життя.

Політична свобода – параметр політичного режиму, що характеризує демократичність політичної системи, можливості участі індивідів у політичному процесі, рівень державної регламентації суспільного життя, впливу соціальних авторитетів, ефективність правових механізмів, що забезпечують декларовані політичні права.

Економічна свобода – параметр політичного режиму, який визначає ступінь втручання державного регулятора в економічні процеси, багатоманіття форм власності на засоби виробництва, об'єм та реалізацію економічних прав індивідів, рівень ринковості або одержавлення господарської системи.

Операціоналізація понять

Таблиця 3.1

«Типологія політичних режимів за оцінкою в індексі демократії»

Тип політичного режиму	Оцінка в індексі демократії
Ліберальний	6-10
Гібридний	4-5,9
Авторитарний	0-3,9

Таблиця 3.2

«Типологія політичних режимів за виміром економічної свободи»

Тип політичного режиму	Оцінка в індексі економічної свободи
Ліберальний	6-10
Гібридний	4-5,9
Авторитарний	0-3,9

Таблиця 3.3

Індикат	Індикатор	Змінні
Ставлення населення до політичної свободи	Індекс ставлення населення до політичної свободи	Змінна v2: Публічні мітинги протесту
		Змінна v4: Революціонери: проведення відкритих зборів
		Змінна v31: Відповідальність уряду: Сприяті рівності між чоловіками та жінками
		Змінна v38: Право уряду: відеоспостереження
		Змінна v41: Уряд збирає інформація про будь-кого в країні
Ставлення населення до економічної свободи	Індекс ставлення населення до економічної свободи	Змінна v43: Підозрювані в тероризмі: уряд має право затримувати людей
		Уряд та економіка V7: Скорочення державних видатків
		Змінна v9: Уряд та економіка: зменшення державного регулювання бізнесу
		Змінна v21: Відповідальність уряду: забезпечити роботу для всіх
		Змінна v22: Відповідальність уряду: контроль цін
		Змінна v27: Відповідальність уряду: зменшити різницю у доходах бідних та багатих

Таблиця 3.4

«Типологія політичних орієнтацій населення за індексом ставлення до політичної свободи»

Тип політичних орієнтацій	Значення
Ліберальні	6-10
Гібридні	4-5,9
Авторитарні	0-3,9

Таблиця 3.5

«Типологія політичних орієнтацій населення за індексом ставлення до економічної свободи»

Тип політичних орієнтацій	Значення
Ліберальні	6-10
Гібридні	4-5,9
Авторитарні	0-3,9

Гіпотези:

1. Тип політичного режиму за виміром політичної свободи буде корелювати з панівними політичними орієнтаціями.
2. Тип політичного режиму за виміром економічної свободи буде корелювати з домінуючими політичними орієнтаціями стосовно економічної сфери.
3. Найменший розрив між типом політичного режиму за виміром політичної свободи та ставленням населення до політичної свободи спостерігається у авторитарних країнах.
4. Ставлення до політичної свободи та ставлення до економічної свободи в європейських країнах знаходиться на однаковому рівні.

Методичний розділ

Вибірка. Для формування індексів ставлення населення до політичної, економічної свободи я вирішив використовувати дані International Social Survey Program (ISSP) – міжнародного панельного дослідження, що проводиться щорічно з 1985 року. Відповідно до мети та завдань роботи я обрав хвилю 2016 року, яка присвячена темі «Role of Government» [International Social Survey Programme, 2016].

Дослідження 2016 року проводилось у 35 країнах. З цієї вибірки я обрав 11 європейських країн, які найбільш рівномірно представляють різні позиції в рейтингу Індекс демократії 2016, що формується британською дослідницькою компанією Economist Intelligence Unit. Тобто, для вивчення обрані наступні європейські країни: Швейцарія, Чехія, Німеччина, Іспанія, Франція, Велика Британія, Хорватія, Угорщина, Литва, Росія, Швеція.

Аудиторія дослідження в зазначених країнах – доросле населення (старше 18 років), за виключенням Швеції (від 18 до 79 років).

Використані методи опитування: face-to-face інтерв'ю (CAPI, PAPI), самостійне заповнення анкети (заповнення паперового опитувальника, CASI, CAWI), телефонне опитування.

Загальна вибірка дослідження – 48 720.

Для оцінки параметрів політичних режимів – рівня політичної та економічної свободи використані дані Індексу демократії, що складається Economist intelligence unit (щорічна класифікація та оцінка країн світу за наступними категоріями: вибори та плюралізм, громадські свободи, діяльність уряду, політична ангажованість населення та політична культура) та дані Індексу економічної свободи, який формується виданням Wall Street Journal та аналітичним центром Heritage Foundation (щорічна класифікація за наступними показниками: свобода бізнесу, свобода торгівлі, податкова свобода, фінансова свобода тощо). Для порівняння використовуються рейтинги 2016 року [Democracy Index 2016, 2017], [Index of Economic Freedom, 2016].

Таблиця 3.6

«Порівняння європейських країн за індексом демократії та індексом економічної свободи»

Країна	Індекс демократії	Індекс економічної свободи
Швеція	9,39	7,20
Швейцарія	9,09	8,10
Німеччина	8,63	7,44
Велика Британія	8,36	7,64
Іспанія	8,30	6,85
Франція	7,92	6,23
Чехія	7,82	7,32
Литва	7,47	7,52
Хорватія	6,75	5,91
Угорщина	6,72	6,60
Росія	3,24	5,06
Швеція	9,39	7,20

Щоб перевірити гіпотези дослідження, показник індексу демократії кожної країни буде порівнюватись з показником ставлення до політичної свободи, а показник індексу економічної свободи – з показником індексу ставлення до економічної свободи. Таким чином буде доведений або спростований зв'язок між політичними орієнтаціями населення та параметрами політичного режиму.

Методологія розрахування індексу ставлення до політичної свободи та індексу ставлення до економічної свободи. Індекс ставлення населення до політичної свободи стандартизує політичні орієнтації населення певної країни та узагальнює їх до певного вимірюваного показника. Значення ІСПС знаходиться в діапазоні від 1 до 10 (де 10 – найбільш ліберальні політичні орієнтації, 0 – найбільш авторитарні політичні орієнтації), значення ІЕСС – в діапазоні від 1 до 10 (де 10 – найбільш ліберальні економічні орієнтації, 0 – найбільш авторитарні економічні орієнтації).

Для формування індексу ставлення до політичної свободи узагальнюються дані за наступними змінними: «публічні мітинги протесту», «революціонери: проведення публічних зборів», «відповідальність держави: сприяти рівності між чоловіками та жінками», «право уряду: відеоспостереження», «уряд збирає інформацію: про всіх в країні», «підозрювані в тероризмі: уряд повинен мати право затримувати людей».

Змінна «публічні мітинги протесту». Сприйняття публічних мітингів протесту як легітимного засобу реалізації власних політичних інтересів – важливий показник, що демонструє рівень демократичності політичних поглядів населення.

Змінна «революціонери: проведення публічних зборів». Зазвичай законодавство більшості країн не толерує прояви політичного радикалізму. Тим не менш, якщо мешканці країни вважають відкриті збори революційно налаштованих політичних сил явищем, адекватним для політичної системи, то це сигналізує про пріоритетні позиції ліберальних орієнтацій навіть в такому екстремальному контексті.

Змінна «відповідальність держави: сприяти рівності між чоловіками та жінками». Важливою ознакою ліберальних систем є правовий режим, який забезпечує рівні права та можливості індивідів, незалежно від статі, віку, соціального статусу. Уявлення населення про обов'язки уряду щодо забезпечення такого режиму характеризують чинну політичну систему.

Змінна ««право уряду: відеоспостереження», «уряд збирає інформацію: про всіх в країні». Сучасні держави мають технологічний арсенал для недемократичного контролю суспільного та приватного життя. Готовність делегувати державному апарату такі можливості, навіть для гарантування соціальної безпеки, свідчить про пріоритетність авторитарних установок.

Змінна «підозрювані в тероризмі: уряд повинен мати право затримувати людей». Через зростання терористичної загрози розповсюдженою практикою

у світі стала зміна певних правових норм та часткове корегування правового режиму. Відповідні заходи з боку уряду ще не свідчать про «авторитаризацію» політичного режиму, але з іншої точки зору, консолідація диктатур в історичній перспективі відбувався як «тимчасовий захід» для подолання терористичної, військової або соціальної загрози. Отже, готовність населення толерувати введення автократичних методів, незалежно від мотивації таких дій, - істотний маркер оцінки політичних орієнтацій.

Щоб перевести розподіл відповідей на кожне питання в конкретній країні у вимірюваний показник, по-перше, чотирьохбальна шкала була стандартизована так, щоб підтримка авторитарних позицій завжди кодувалась як 1, 2, а підтримка ліберальних позицій як 3 та 4. По-друге, після переведення шкал, для кожної змінної було обчислене середнє арифметичне зважене розподілу.

Середнє арифметичне зважене демонструє загальний характер відповідей стосовно конкретного питання, де 1 – найбільш авторитарна позиція, 4 – найбільш ліберальна.

Таблиця 3.7

«Відповідність між змінною та індексом при обчисленні інтегрального
індексу ставлення до політичної свободи»

Змінна	Індекс	Значення індексу
Публічні мітинги протесту	Індекс ставлення до мітингів (Ісм)	Середнє арифметичне зважене розподілу (1-4)
Революціонери: проведення публічних зборів	Індекс ставлення до революціонерів (Іспр)	Середнє арифметичне зважене розподілу (1-4)
Відповідальність держави: сприяти рівності між чоловіками та жінками	Індекс толерування гендерної рівності (Ітгр)	Середнє арифметичне зважене розподілу (1-4)
Право уряду: відеоспостереження»	Індекс ставлення до прав уряду (Іспу)	Середнє арифметичне зважене розподілу (1-4)
Уряд збирає інформацію: про всіх в країні	Індекс ставлення до збору інформації (Ісзі)	Середнє арифметичне зважене розподілу (1-4)
Підозрювані в тероризмі: уряд повинен мати право затримувати людей	Індекс безпекового компромісу (Ібк)	Середнє арифметичне зважене розподілу (1-4)

Інтегральний індекс ставлення населення до політичної свободи для конкретної країни обчислюється як середнє арифметичне зазначених вище індексів у відповідній країні.

Формула 1.

$$ІСПС = \frac{Ісм + Іспр + Ітгр + Іспу + Ісзі + Ібк}{N}$$

Інтегральний індекс ставлення до політичної свободи спочатку обчислюється в межах чотирибальної шкали, після чого переводиться у одинадцятибальну (0-10) для зручності порівняння з індексом демократії (одинадцятибальна шкала).

Для формування індексу ставлення до економічної свободи стандартизуються дані за наступними змінними: «уряд та економіка: скорочення видатків держави», «уряд та економіка: зменшення державного регулювання бізнесу», «відповідальність уряду: забезпечити роботу для всіх», «відповідальність уряду: контроль цін», «відповідальність уряду: зменшити різницю в доходах бідних та багатих».

Змінна «уряд та економіка: скорочення державних видатків». Збільшення державних видатків на медицину, соціальну сфери, інфраструктуру, стимулювання певних галузей економіки означає збільшення рівня адміністративного впливу держави на економічні процеси. Відповідно, підтримка або заперечення політики скорочення державних видатків демонструє прихильність населення до того чи іншого типу економічної системи.

Змінна «уряд та економіка: зменшення державного регулювання бізнесу». Населення кожної з досліджуваних країн характеризується певними позиціями стосовно повноважень державного апарату у регулюванні свободи підприємництва. Зменшення втручання держави у бізнес-процеси, розширення або обмеження правових норм та адміністративних заходів стосовно приватних компаній – критерій для оцінювання економічного виміру політичного режиму.

Змінна «відповідальність уряду: забезпечити роботу для всіх». Створення робочих місць вимагає від держави запровадження певних стимуляційних заходів, а отже адміністративне втручання у господарство розширюється.

Якщо населення певної країни підтримує такі заходи, то домінуючі погляди слід схарактеризувати як ліві та державно-орієнтовані.

Змінна «відповідальність уряду: контроль цін». Баланс між державним та ринковим ціноутворенням – структурний параметр, який відображає не тільки особливості економічної системи, а й ті ідеологічні уявлення, якими керується уряд в реалізації господарської політики. Політичні орієнтації населення стосовно зазначеного питання, це фактор, що впливає на громадську думку, а отже й на функціонування політичного режиму.

Відповідальність уряду: зменшити різницю в доходах бідних та багатих. Питання соціальної справедливості та практичних алгоритмів його вирішення залишається в фокусі і суспільних дебатів, і урядової політики. Масові уявлення про механізми виникнення та подолання соціального розриву використовується як один з найрозповсюджених маркерів ідеологічних орієнтацій.

Як і при обчисленні індексу політичної свободи, чотирибальна шкала для всіх питань була стандартизована так, щоб підтримка авторитарних позицій завжди кодувалась як 1, 2, а підтримка ліберальних позицій – 3, 4. Після переведення шкал для кожної змінної було обчислене середнє арифметичне зважене розподілу. Середнє арифметичне зважене демонструє загальний тренд відповідей стосовно конкретного питання, де 1 – найбільш ліберальна позиція, 4 – найбільш авторитарна.

Виключення з цієї процедури було зроблене для змінних «уряд та економіка: скорочення державних видатків», «уряд та економіка: зменшення державного регулювання бізнесу», так як розподіл відповідей на зазначені питання представлений п'ятибальною (1 – повністю підтримую, 2 – підтримую, 3 – не підтримую і не заперечую, 4 – не підтримую, 5 – повністю не підтримую), а не чотирибальною шкалою. Тому у випадках цих змінних, шкала спочатку була адаптована, щоб найбільш ліберальні позиції відображали значення 5, 4,

проміжкові – 3, авторитарні – 2, 1. Після стандартизації та обчислення середнього зваженого арифметичного за п'ятибальною шкалою, значення індексу переводилось у чотирибальну шкалу.

Таблиця 3.8

«Відповідність між змінною та індексом при обчисленні інтегрального індексу ставлення до економічної свободи»

Змінна	Індекс	Значення індексу
Уряд та економіка: скорочення державних видатків	Індекс ставлення до скорочення державних видатків (Ісдв)	Середнє арифметичне зважене розподілу (1-4)
Уряд та економіки: зменшення державного регулювання бізнесу	Індекс ставлення до регулювання бізнесу (Ірб)	Середнє арифметичне зважене розподілу (1-4)
Відповідальність уряду: забезпечити роботу для всіх	Індекс ставлення до ринку праці (Ірп)	Середнє арифметичне зважене розподілу (1-4)
Відповідальність уряду: контроль цін	Індекс ставлення до контролю цін (Ікц)	Середнє арифметичне зважене розподілу (1-4)
Відповідальність уряду: зменшити різницю в доходах бідних та багатих	Індекс ставлення до різниці в доходах (Ірд)	Середнє арифметичне зважене розподілу (1-4)

Інтегральний індекс ставлення населення до економічної свободи для конкретної країни обчислюється як середнє арифметичне зазначених вище індексів у відповідній країні.

$$ICESC = \frac{I_{сдв} + I_{рб} + I_{рп} + I_{кц} + I_{рд}}{N}$$

3.2. Перевірка гіпотез дослідження

Перевірка гіпотези №1. Різниця між індексом демократії та індексом ставлення до політичної свободи у більшості європейських країн не перевищила 1,20 рейтингового пункту. Виключення спостерігаються у Швейцарії (-1,38), Швеції (-1,74) та Росії (+3,91). Якщо аналізувати результати у вимірі типології, то у всіх країнах з ліберальним політичним режимом зафіксовані ліберальні політичні орієнтації (10 випадків з 10). Отже, гіпотеза № 1 в цілому підтвердилася.

Отримані результати пояснюються довготривалим розвитком демократичної культури у країнах Європи, що детермінує політичні погляди та поведінку громадян. Крім того, кожен демократичний режим не зважаючи на декларовану позаідеологічність прагне легітимізувати ліберальне врядування щоб забезпечити стабільне функціонування інституцій та неперервний розвиток. Якщо чинний режим вдало вирішує актуальні політичні та економічні проблеми, він забезпечує високий рівень підтримки населення, а тому політичні орієнтації громадян будуть корелювати з базовою ідеологією системи.

Таблиця 3.9

«Порівняння значень за індексом демократії та індексом ставлення до політичної свободи»

	Індекс демократії	Індекс ставлення до політичної свободи	Різниця
Швейцарія	9,09	7,71	-1,38
Чехія	7,82	7,60	-0,22
Німеччина	8,63	7,91	-0,72
Іспанія	8,30	7,91	-0,39
Франція	7,92	7,51	-0,41
Велика Британія	8,36	7,16	-1,20
Хорватія	6,75	7,83	+1,08
Угорщина	6,72	7,65	+0,93
Литва	7,47	7,59	+0,12
Росія	3,24	7,15	+3,91
Швеція	9,39	7,65	-1,74

Таблиця 3.10

«Порівняння країн за типом політичного режиму та типом політичних орієнтацій»

Країна	Тип політичного режиму	Тип політичних орієнтацій
Швейцарія	Ліберальний	Ліберальні
Чехія	Ліберальний	Ліберальні
Німеччина	Ліберальний	Ліберальні
Іспанія	Ліберальний	Ліберальні
Франція	Ліберальний	Ліберальні
Велика Британія	Ліберальний	Ліберальні
Хорватія	Ліберальний	Ліберальні
Угорщина	Ліберальний	Ліберальні
Литва	Ліберальні	Ліберальні
Росія	Авторитарний	Ліберальні
Швеція	Ліберальний	Ліберальні

Перевірка гіпотези №2. З точки зору різниці індексів економічної свободи та індексів ставлення до економічної свободи, політичні орієнтації населення в цілому відповідають чинному в країні політичному режиму. Середня різниця між індексами для європейських країн склала 0,85. Найбільше відхилення спостерігається у Швейцарії (-1,47), найменше – у Хорватії (+0,06). З точки зору типології 8 країн з ліберальним режимом (економічний вимір) мають ліберальні політичні орієнтації в економічній сфері. У Іспанії зафіксована наступна ситуація – «ліберальний режим – гібридні орієнтації», а у двох країн з гібридного сегмента – Росії та Хорватії спостерігаються відповідні ідеологічні погляди на бажані параметри економічної системи. Отже, за результатами емпіричного аналізу гіпотезу №2 будемо вважати підтвердженою.

Орієнтація на ринкові економічні інститути є невіддільною характеристикою західних суспільств і в Європі, і за її межами. Звісно, це не класична ринкова економіка, відтворена у моделях класиків лібералізму. Європейські економіки пройшли довгий етап соціалізації щоб нейтралізувати спалахи лівого радикалізму та запобігти революційному насильству.

Ліві партії (наприклад, соціалістична у Франції та лейбористська у Великобританії) стали традиційними елементами європейських політичних систем. Складовою західного політичного мейнстріму вже довгий час залишаються дебати між прихильниками зменшення державного втручання та адвокатами активної регуляторної політики. Зазначені позиції відстоюють політичні сили залежно від своєї ідеологічної спрямованості та цільової аудиторії. Дуже часто умовно лівий уряд змінюється на умовно правий, політичний курс трансформуються і чинна влада починає реалізацію декларованої політики – приватизації, дерегуляції тощо, як це було у Британії з приходом до влади Маргарет Тетчер.

Однак, постійне балансування та дебати відбуваються навколо певних параметрів економічної системи, а не її сутнісних особливостей.

Прихильники радикальної націоналізації та встановлення необільшовитської диктатури з одного боку, та прихильники мінімальної держави, з іншого, ще нещодавно були за межами класичної політики. Але з зростанням популярності ультраправих та ультралівих антисистемних рухів така ситуація може змінитися. Тим не менш, індекси політичних орієнтацій продемонстрували широкий status-quo щодо прихильності ринковим механізмам навіть у сучасному, соціалізованому та обмеженому варіанті.

Таблиця 3.11

«Порівняння значень за індексом економічної свободи та індексом ставлення до економічної свободи»

Країна	Індекс економічної свободи	Індекс ставлення до економічної свободи	Різниця
Швейцарія	8,1	6,63	-1,47
Чехія	7,32	6,50	-0,82
Німеччина	7,44	6,37	-1,07
Іспанія	6,85	5,49	-1,36
Франція	6,23	6,84	+0,61
Велика Британія	7,64	6,26	-1,38
Хорватія	5,91	5,97	+0,06
Угорщина	6,6	6,29	-0,31
Литва	7,52	6,43	-1,09
Росія	5,06	5,43	+0,37
Швеція	7,2	6,38	-0,82

Таблиця 3.12

«Порівняння країн за типом політичного режиму та типом політичних орієнтацій»

Країна	Тип політичного режиму (економічний вимір)	Тип політичних орієнтацій (економічний вимір)
Швейцарія	Ліберальний	Ліберальні
Чехія	Ліберальний	Ліберальні
Німеччина	Ліберальний	Ліберальні
Іспанія	Ліберальний	Гібридні
Франція	Ліберальний	Ліберальні
Велика Британія	Ліберальний	Ліберальні
Хорватія	Гібридний	Гібридні
Угорщина	Ліберальний	Ліберальні
Литва	Ліберальний	Ліберальні
Росія	Гібридний	Гібридні
Швеція	Ліберальний	Ліберальні

Перевірка гіпотези №3. Незважаючи, на те, що політичний режим Росії класифікується як авторитарний, політичні орієнтації населення РФ характеризуються як ліберальні. Відхилення між індексом демократії та індексом ставлення до політичної свободи склало +3,91 рейтингових пункта. З огляду на вищезазначені дані, гіпотезу №3 можна вважати вірною.

Зазначений показник є аномальним з огляду на загальний тренд вибірки. Російська авторитарна система суттєво відрізняється від панівної політичної моделі країн Європи. Російське населення існує в іншій соціальній парадигмі та політичній культурі, яка дуже часто характеризується як традиційно-патерналістська. Не зважаючи на це, не буде коректними робити значущі узагальнення не ґрунтуючись на емпіричний матеріал. Розрахунки, запропоновані моїм дослідженням демонструють що політичні орієнтації населення Росії можна схарактеризувати як ліберальні. Можливо, більш

грунтовне дослідження, яке б враховувало інші змінні та якісний компонент, підтвердило б патерналістський характер російської політичної культури.

Важливо також враховувати, що у ліберальних політичних режимах політичні орієнтації населення є реальним чинником впливу, тому що політичні погляди детермінують політичну, а отже й електоральну поведінку громадян. Тому специфіка політичних орієнтацій населення є фактором, що безпосередньо формує ідеологічний і персональний характер влади в країні (коли громадяни голосують на вільних виборах). У авторитарних режимах спостерігається асиметрична ситуація, тому що владна еліта транслює конкретну ідеологічну програму «зверху» і намагається підлаштувати громадську думку під визначений параметр. Це звісно, не означає, що маніпуляція громадською думкою відбувається лише в авторитарних системах. І ліберальний політичний режим передбачає певний тип ідеологічного панування, але він є більш гнучким, «м'яким» та децентралізованим. Інформаційний вплив на громадську думку в демократіях теж носить більш децентралізований характер через більшу фрагментарність еліт та більш вільний інструментарій, простір для маневру.

Проте, у авторитарних режимах спостерігається значно нижчий рівень зворотного зв'язку між системою панування та реальними політичними поглядами громадськості, саме тому в Росії зафіксований значний розрив між індексом політичної свободи та індексом ставлення до політичної свободи.

Перевірка гіпотези №4. Значення за індексом ставлення до політичної свободи та індексом ставлення до економічної свободи в більшості країн не відрізняється більш ніж на 2 рейтингових пункти (10 випадків з 11). Оскільки різниця між показниками не є значущою, гіпотезу №4 вважатимемо підтвердженою.

Між індексом демократії від Economist Intelligence Unit та індексом економічної свободи від Heritage Foundation дійсно існує значний

статистичний зв'язок. Класики ліберальної економічної школи Хайєк, Мізес, Фрідман доводили, що стабільне функціонування політично вільного суспільства неможливе без економічної свободи.

Зазначені дані демонструють, що політичні орієнтації є комплексним явищем і погляди на політичну та економічну свободи скоріше за все будуть корелювати. Дійсно, історична практика продемонструвала, що ринкові автократії – цілком реальний соціальний феномен. З іншої точки зору, жодна планова економічна система не ґрунтувалась на ліберальному політичному врядуванні і в більшості випадків використовувала тоталітарні технології соціального управління. Європейські країни демонструють високий рівень політичної та економічної свободи і це досить комплексне та органічне явище, тому не дивно, що за результатами дослідження спостерігається мінімальна різниця між індексом ставлення до політичної свободи та індексом ставлення до економічної свободи у відповідних країнах.

Таблиця 3.13

«Порівняння значень за індексом ставлення до політичної свободи та індексом ставлення до економічної свободи»

Країна	Індекс політичної свободи	Індекс економічної свободи	Різниця
Швейцарія	7,71	6,63	-1,08
Чехія	7,6	6,5	-1,1
Німеччина	7,91	6,37	-1,54
Іспанія	7,91	5,49	-2,42
Франція	7,51	6,84	-0,67
Велика Британія	7,16	6,26	-0,9
Хорватія	7,83	5,97	-1,86
Угорщина	7,65	6,29	-1,36
Литва	7,59	6,43	-1,16
Росія	7,15	5,43	-1,72
Швеція	7,65	6,38	-1,27

Висновки до розділу III

Оцінка аналітичними агенціями структурних особливостей країн здійснена за об'єктивною та верифікованою методологією. Але невіддільним елементом будь-якого політичного режиму є соціальні установки громадян та політичні ідеали, які вони сповідують. Саме тому я запропонував оригінальну методологію оцінки ставлення до економічної та політичної свободи. Зіставлення індексів надає можливість визначити взаємовплив між характером політичного врядування і поглядами громадян на політичну та економічну сферу.

Отже, згідно з результатами емпіричного дослідження, політичні орієнтації населення дійсно взаємопов'язані з ключовими особливостями політичного режиму. Узагальнюючи дані International Social Survey Programme, я прийшов до висновку, що у більшості країн з ліберальним політичним режимом домінують ліберальні політичні ідеали, відповідна теза є актуальною і для гібридних режимів. Крім того, спостерігається взаємозв'язок між ліберальними орієнтаціями у політичній та економічній сфері. Схильне ставлення до економічної свободи комплексно пов'язане з позитивними установками щодо політичної свободи.

Парадоксальна ситуація зафіксована у Російській Федерації. Не зважаючи, на авторитарний політичний режим, політичні орієнтації населення Росії характеризуються як ліберальні. Такий феномен можна пояснити асиметричними відношеннями між державою та суспільством, директивно-програмуєчим характером авторитарного управління, відсутністю зворотного зв'язку між режимною надбудовою та соціальними групами.

Висновки

Теорія політичних режимів є пріоритетним напрямком дослідження і у сучасній соціології, і у сучасній політології. В даній роботі був проаналізований розвиток наукових уявлень про політичні режими, соціальні фактори та параметри, що визначають їх функціонування.

Концептуалізація поняття політичний режим та його сутнісних ознак відбувалась у декілька етапів, починаючи від орієнтованих на філософську проблематику напрацювань Античності, враховуючі істотний внесок філософів Нового часу – Макіавеллі, Гоббса, Лока, Монтеск'є, Руссо та інших, закінчуючи ґрунтовним та мультипарадигмальним дослідженням соціальної системи (та політичної підсистеми) класичними напрямками соціології. Окремо слід відзначити теорію політичної системи Істона та теоретичні результати його послідовників.

Крім того, мною були дослідженні основні підходи до вивчення сучасних політичних режимів, закономірностей їх трансформації. Узагальнені погляди провідних дослідників щодо режимних транзитів, впливу демократичних революцій на політичну динаміку. Зафіксовані стратегічні тренди еволюції політичних режимів сучасності, які мають як політичний (наприклад, тріумф популістських партій), так і соціальний (зниження довіри до традиційних політичних інститутів, «смерть ідеологій», деструкція соціального пакту, використання гнучких соціальних технологій) характер.

Серед факторів соціального впливу, що визначають розвиток політичних режимів, окрім соціально-структурних, економічних та культурних факторів, слід також визначити ідеологічні чинники. У емпіричному розділі роботи, на основі даних міжнародного дослідження ISSP, доведений взаємозв'язок між політичними орієнтаціями населення та параметрами політичного режиму європейських країн. Для цього розроблені оригінальні індекси ставлення до політичної свободи та ставлення до економічної свободи, запропонована

обґрунтована методологія їх обчислення, проінтерпретовані закономірності зв'язку між 1) політичними поглядами населення на сферу політичного врядування 2) політичними поглядами населення на економічну сферу 3) характером політичної системи.

Дана робота демонструє потенціал соціологічного аналізу політичних режимів та пояснювальні можливості соціологічної методології у контексті поставлених емпіричних завдань. Ґрунтовне дослідження політичних режимів має враховувати актуальні теоретичні й методологічні напрацювання, політичних, соціально-поведінкових дисциплін і спиратись на широку міждисплінарну рамку аналізу.

Список використаної літератури

1. Арістотель. Політика / Арістотель., 2000. – 239 с.
2. Владимир Наполеонович. Бонапартистские режимы вчера и сегодня [Електронний ресурс] // Радио Свобода. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.svoboda.org/a/30109367.html>.
3. Вятр Е. Социология политических отношений / Е. Вятр., 1979.
4. Гоббс Т. Избранные произведения в 2-х тт. / Т. Гоббс., 1964.
5. Даль Р. Предпосылки возникновения и утверждения полиархий / Р. Даль //Полис. – 2002. – № 6. – С.34–56.
6. Истон Д. Категории системного анализа политики / Д. Истон., 2000. – (Политология: Хрестоматия).
7. Истон Д. Подход к анализу политических систем [Електронний ресурс] / Дэвид Истон // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. №15. – 2015.
8. Локк Д. Сочинения: В 3 т. / Джон Локк., 1988.
9. Макіавеллі. Державотворець / Макіавеллі. – Київ: Арій, 2015. – 223 с.
10. Маркс К. Восемнадцатое брюмера Луи Бонапарта / Карл Маркс., 1957. – 689 с. – (Маркс К. и Энгельс. Ф. Сочинения; т. 8).
11. Монтескье Ш. Избранные произведения / Ш. Л. Монтескье., 1956.
12. Платон. Держава / Платон., 2000. – 355 с. – (Основи).
13. Поппер К. Открытое общество и его враги / К. Поппер., 1992.
14. Цыганков А. Современные политические режимы: структура, типология, динамика / А. П. Цыганков., 1995.
15. Шипунов Г. Авторитарний політичний режим: теоретико методологічні підходи до визначення / Геннадій Шипунов., 2014. – (Вісник Львівського університету). – (Серія філософ. студій; вип. 5).

16. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. Шумпетер; пер. з англ. В.Ружицький, П. Таращук. – К.: Основи, 1995. – 527 с.
17. Barnes J. The World of Politics. A concise Introduction. Seconded. / J. Barnes, M. Carter, M. Skidmore. – New York, 1984.
18. Democracy Index 2016. Revenge of the "deplorables" [Електронний ресурс] // The Economist Intelligence Unit. – 2017. – Режим доступу до ресурсу:
https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex2016.
19. Easton D. A Systems Analysis of Political Life / David Easton. – New York: Wiley, 1965.
20. Fishman R. Rethinking State and Regime: Southern Europe's Transition to Democracy / R. Fishman., 1990.
21. Held D. Models of democracy (3rd ed.) / David Held. – Stanford, California: Stanford University Press, 2006.
22. Index of Economic Freedom [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.heritage.org/index/about>.
23. International Social Survey Programme [Електронний ресурс] // Role of Government V. – 2016. – Режим доступу до ресурсу:
<http://w.issp.org/data-download/by-year/>.
24. Kendall-Taylor A. How Autocracies Fall / A. Kendall-Taylor, E. Frantz., 2014. – (The Washington Quarterly).
25. Lane D. The Orange Revolution: “People’s Revolution” or Revolutionary Coup? / D. Lane., 2008.
26. Linz J. Totalitaryzm i Autorytaryzm / J. Linz // Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki // pod red. J.Szczupaczyńskiego. – Warszawa: Scholar, 1995. – S. 303–326.

27. O'Donnell G. Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies / G. O'Donnell, P. Schmitter., 1986. – (MD: Johns Hopkins University Press).
28. Quermonne J. Les regimes politigues occidentaux / J.-L. Quermonne. – Paris: Ed. Du Seuil, 1986.
29. Skaaning S. Political Regimes and Their Changes: A Conceptual Framework / S.-E. Skaaning. – Stanford, 2006
30. Thompson M. Democratic Revolutions: Asia and Eastern Europe / M.R. Thompson. – New York: Routledge, 2004.